

Bence Erika

Ondrok

Oravecz Imre: Ondrok gödre

A múltról szóló beszéd családtörténeti modellje érvényesül legerőteljesebben Oravecz Imre *Ondrok gödre* című regényének szerveződésében, de az elbeszélés szociográfiai és folklorizáló eljárásai is alakítják a szöveget. Egy parasztcsalád (az „Árvai had”) történetén keresztül képződik meg előttünk a magyar társadalom alakulástörténetének a XIX. század második felétől a XX. század elejéig terjedő korszaka, s azáltal válik teljesen egyedi – az újdonság erejével ható – képalkotássá, hogy nem vállalja a paraszttábrázolás egyetlen XX. századi hagyományát sem; a barbár-képzetekkel éppúgy szakít, miként a szegénységkultusz afirmációival. A Tarna völgye specifikus földrajzi és klimatikus viszonyai között egyfajta zártságban és elszigeteltségben élő közösség tagjai éppen hogy tehetős gazdák (legalábbis a kiegyezés kori–millenniumi századvég jelentette gazdasági-szellemi fellendülés közepette adott a feltörekvés lehetősége), sem szellemi sivárság, sem értelmi elmaradottság nem jellemző rájuk. Mi több, ifjabbik János – legalábbis a gazdálkodás terén – kifejezetten haladó irányelveket vall és érvényesít (elsőként tér át az ökrösről a lovas gazdálkodásra, a kézi erőt felváltó gépek, valamint a vetésforgó alkalmazására). Szinte valamennyi szereplő (idősebb és ifjabb János, s a fiú, István is) bonyolult jellem, vagy van valamilyen egyedítő tulajdonsága. Vannak elképzeléseik a világról és a társadalomról, némelyikük – mint István – világnézeti tájékozottsággal is rendelkezik.

Ha irodalmi vonzatait, narratív analógiáit keressük e prózáírásnak, leginkább Gion Nándor családtörténetére, a *Latroknak is játszott* (2007) tetralógiára gondolhatunk, azzal, hogy a *Virágos Katona* (1973), a *Rózsaméz* (1975), az *Ez a nap a miénk* (1997) és az *Aranyat talált* (2002) kialakította regényfolyam (Rojtos Gallai István családjának története) történelmi narratívákkal szervesül elsősorban; az utánképzett korszak történelmi eseményeit a folklóremlékezet alakzatai révén ragadja meg az elbeszélő, míg Oravecz Imre regényében a történelem sorsfordító eseményei, mint az 1848-as szabadságharc is csak kulisszaként, utalásként, epizódiként van jelen – elsősorban idősebb János elbeszéléseiben, illetve a nők babonás képzeteiben (pl. szokatlan égi jelenség hívja fel a figyelmet a bekövetkező katasztrófára). Ugyanakkor a Gion-regények is szakítanak a „*fulu a maradiság és a tudatlanság tere*” képzettel, mi több, a kritika – hagyományos szemléleteket érvényesítő – vonulata épp ezt kifogásolta bennük: lehetetlen, hogy a társadalom alsóbb rétegeihez tartozók úgy beszéljenek és nyilatkozzanak meg, miként Gion hősei. Holott a paraszti kultúra és életmód nem okvetlenül jelent szellemi perspektívatlanságot, sőt ezek az emberek (mint Rojtos Gallai is) a maguk körén belül kifejezetten széles látókörrel, gazdag képzelőerővel és elvonatkoztató készséggel: fejlett intellektussal rendelkeznek. Persze, hogy Rojtos Gallai a maga valóságában nem lehetett azonos a regényhős megjelenítette ideállal, de lehetett volna, hiszen adottak voltak a körülmények. (A regény egyik legszomorúbb jelentése is ebből a perspektívából formálódik: Szenttamás önmagában – etnikai összetettsége ellenére – is életképes és toleráns világ; a kívülről beavatkozó bornírt hatalmi ideológia zagyválja össze a viszonyokat.)

Amiért az *Ondrok gödre* jelölte életvezetés (a gödör itt mint helyettesítő alakzat: metafora funkcionál) idill helyett mégis negatív konnotációjú, az – paradox módon – nem az elmaradottság és a szellemi sivárság, mint inkább a bonyolult és megváltozott lelki alkat következménye. Mind János, az apa, mind István, a legidősebb fiú jellemét ugyanis olyan erővonalak hatják át, amelyek egyértelműen szétvetik egy hagyományos szokásrend határait és súlyos feszültségek eredői.

A regény központi figurája az apa, ifjabbik János: hozzá képest bontakoznak ki a családon belüli viszonyok. Ő áll a közösségi normarend szentesítette hatalmi hierarchia csúcán. Pozícióját maga is hatalomátvitél, idősebb János családfejei tiszttségéből való kitaszítása útján szerezte meg; ugyanakkor

ez köztük – apja egyszerűbb lelki beállítottsága, belátóbb és rugalmasabb hozzáállása révén (honvéd-ként megjárta a szabadságharc dicsőséges és vereséges hadszíntereit és bujdosók megpróbáltatásait élte; lényében sokkal több a kényszerű beletörődés tapasztalata mint fiáiban) – kisebb összeütközések mellett ment végbe. Alakjára (az elbeszélő leírja fizikailag is előnyös alkatát: ebben egy paraszt Adonisz küllemére ismerhetünk!) egyfajta mitikus fény vetül: a hatalmát féltő „Kronosz-apa” fallikus félelme. Ezért történik meg, hogy fiait kicsi korukban a rajongásig szereti, de amint felcseperednek – potenciális ellenféllel válnak –, eltaszítja őket magától, és az elrettentés legkülönbözőbb módszereit alkalmazza ellenükben; s ezért van – mert nem veszélyeztetik hatalmi helyzetét –, hogy lányaival (azonkívül persze, hogy a kor általános vélekedése értelmében nem veszi egészen emberszámba őket!) nincs különösebb konfliktusa, s akár szeretetteljesnek is mondható a köztük levő viszony. Személyében egyszerre működnek a hagyományos és a századvég új embertípusának törekvései: pl. a rendhez, tisztasághoz, szabályokhoz való túlzott ragaszkodása a régi rend védelmét célzó megnyilatkozások, míg bizonyos – nem is teljesen öntudatos – tettei (özvegyemberként kétszeresen is eltér a szokásrendtől: nem várja meg a gyászidő leteltét és újra hajadont vesz feleségül) és lázadásai (pl. az esperes úrral folytatott vitájában ellenszegül az égi igazságnak, mert holtan született, és ezért megkereszteletlen gyermeke az égi törvények értelmében mennyekből kitalizottnak minősül) egy új világértés jelei. Az Árvai család nemzedéki konfliktusai mögött persze sokkal nagyobb társadalmi mozgások figyelhetők meg: a kollektív világértés és létforma alakzatait (mint pl. a nagycsaládtrend-szer) az egyéni világgép, a modern ember törekvései váltják fel.

Ifjabb János a megalázás útján történő betörés, fiainak feltétlen tekintélytisztelővé való nevelése révén igyekszik megingathatatlanra tenni pozícióját. Az elbeszélés történetalakító személyiséggé Istvánt avatja, de utalások szinten, egy-egy mozzanat erejéig, a többi gyermekének sorsáról is értesülünk. János és György fiának eleve tragikusan rövid életet mér ki a végzet: Jánost tüdővész, Györgyöt véletlen baleset viszi gyerekként, illetve legényként a halálba. A fizikai-szellemi alávettetés (a „gödörbe taszítás” effektusa, amit akár mitikus vonásként is értelmezhetünk: pl. Uránosz is az alvilágba veti félelmetes utódait) szinte minden gyermekénél okoz valamilyen érzelmi vagy magartásbeli deformációt. A letaszítottság legmélyebb bugyrait és fájdalmas magányát a beteg Jánoska járja-éli meg: élete utolsó nyara gyöttrő kétségek és önkielégítések büntudata közötti hánykódások között telik el: *„Fájt neki, hogy itt kell hagynia ezt a világot, az anyját, a testvéreit, az állatokat, mindent. Így már semminek sincs értelme, de talán nem is baj, hisz úgysem jó már neki semmi, kivéve... és ilyenkor mindig eszébe ötlött, hogy van még valami, amiben örömet leli, és éppen a teste ennek az öröme a forrása, annak ellenére, hogy az beteg. Tiltott, szégyenletes dolog ugyan, az apja szerint önfertőzés és bűn is, de mindig meggyónja, mert semmiképp sem akar így, a lelkén ezzel a szennyfolttal az Úr színe elé kerülni az Utolsó Ítélet napján.”* (204.) A vörös hajú/arcú, az érzelmi mellőzöttségét és lefojtottságát vadsággal, erőszakossággal kompenzáló György halálát áttételesen apja okozza: neki akar megfelelni, amikor favágás közben életkorához képest túl nehéz feladatra vállalkozik; agyonüti a kivágott fa. Nagyon súlyos belső, lelki-érzelmi ellentmondásokat tükröznek a szülők reakciói. Az apa, noha megrendíti fiai halála, egy jöttányit sem változik, nem gondolja át korábbi cselekedeteit és magartását. Egyrészt büszke Teréz *„termékeny ölé”*-re, hogy számos fia született, ugyanakkor *„hada”* anyagi leromlását is a sok utódban látja, s egy-egy gyermeke halálában az *„öröklési helyzet”* javulását is konstatálja. Teréz a sokat szenvedett Jánoska halála mélyen megrázza, míg György halálában isteni gondviselést lát: *„A szüleit is, de különösen az anyját, babonás félelemmel töltötte el ez a vörösség, olyannyira, hogy amikor meghalt, kissé meg is könnyebbült, mert úgy érezte, mintha valami hibát, tévedést igazított volna helyre az Úr azzal, hogy magához szólította.”* (360.) (Az *„egészséges fiak”* nemzése Rojtos Gallaiék világában is jelentőséggel bír. A verekedős Török-fivérek pl. messze földön híresek alkatukról, míg a kis termetű Gionok azért vesznek el nagydarab lányokat, hogy magas, erős fiaik legyenek – drabális lányaik születnek. Török Ádám a szép növésű, erős emberek kiveszésével hozza összefüggésbe a térségi XX. századi létkatasztrófákat.)

Ondrok családi/érzelmi csődje a legtöbb szenvedést a legkiválóbb fizikai és intellektuális képességekkel rendelkező Istvánnak, a legidősebb fiúnak okozza, ugyanakkor ő az egyetlen, akinek sikerül „kimászni” Ondrok szellemi értelmű „gödöré”-ből. A Kronosz-apa számára a *„legveszélyesebb gyermek”*, ezért a legnagyobb akadályokat az ő egyéni boldogulása és szabadsága elé gördíti. A szeretetmegvonás és a fizikai fenytől mellett megtagadja tőle a továbbtanulás lehetőségét, elbizonytalanítja fizikai képességeiben, megakadályozza elképzelései megvalósítását, letöri akaratát. Házass emberként is anyagi függőségben tartja, ugyanakkor megvonja tőle az önálló döntés szabadságát, még fiatal feleségére és boldogságára is féltékeny. *„Az Árvai családban, a hadnak ebben az ágában csak egy vélemény, nézet, akarat létezett, és az az apjáé, Árvai Jánosé volt. Ami nem az ő agyában született, vagy*

nem vágott össze azzal, ami ott megfogant, azt tagadta, arról nem vett tudomást.” (308.) Az elbeszélői közlésekből az is kiderül, miszerint e megnyilatkozások az apa esetében legtöbbször tudatosak: magában sokszor mást gondol, mint amit mond vagy cselekszik, emellett elmélkedik is a dolgok állásáról. Titkon örül, hogy fia, István szintiszta jeles tanuló, „nem mert büszke volt a fiúra, hanem mert legyezgette a hiúságát, hogy a fia az első közt is első” (160.), ugyanakkor nem engedi meg, hogy továbbtanuljon, mert intellektuális fölénye, képzettsége miatt elveszítené hatalmi fölényét, egyeduralmi tekintélyét felette. Saját kommentárja értelmében: „Legyen az, ami az apja volt, meg a nagyapja, meg a nagyapjának az apja. Ez a világ rendje, nem holmi továbbtanulgatás, városban szédelgés, hogy dologkerülő vigéc, műhaszna naplopó, a paraszt vérért szívó pióca, kikent-kifent kurafi legyek belőle, aki pomádézza magát, meg mindig vasalt nadrágban jár, aztán később szégyelli, hogy a szülei büdös parasztok, akik nem késsel, villával esznek, az udvaron meg kivágják a taknyukat. Nem, ő ezt nem engedi, ő ebből nem kér.” (161.) Magában tetszik neki, hogy a fia iránt az erdőkerülőék lánya, „félíg úrilány” érdeklődik, de mindent megtesz, hogy megakadályozza a szerelem beteljesülését, majd szinte féltékeny a menyére: „Az apósának nőként is tetszett, de mint feleséget már-már irigyelte a fiától. Nem mintha bármi kivétlivalót is talált volna az évek során Terézben. Az ő keze alatt is égett a munka, és az ő otthonát sem érhetette szó. Csak hát látta a különbséget, a korelőnyt, hogy a menyé gyorsabb, jobban bírja erővel, és szinte a levegőben leng, ahol az ő kissé elnyűtt párja már a földön araszol.” (307.)

Erkölcsei értelemben legmélyebbre György fia halálakor süllyed, amikor megrendültsége kisebb intenzitású anyagias meggyőződésénél. Nem adja meg a végtisztességet fia számára. Ma sincs olyan európai kultúra, illetve közösség, ahol a balesetet szenvedett ember tetemét nem takarják le. Jánosék azonban csak földobják a fiú holttestét a faronkökre (be is szorul közéjük egyik lába). Kabátját azért nem használják fel szemfödőnek, mert az apa úgy véli, jó lesz még valamelyik kisebb gyereknek, a lópokrócot pedig nem akarja bevéreztetni. S ez nála nem egyfajta szegénységéből következő kényszerűség – hiszen jómódúak –, hanem bornírt anyagelvűség.

Hogy a Kronosz-apa és fia között mégsem kerül sor nyílt és durva leszámolásra, az az anya, Teréz vallásos világnézetéből és meggyőződéséből következik. Ő ugyanis – hitbéli beállítottságából kifolyólag – elképzelhetetlennek tartja, hogy a férjével nyíltan szembeforduljon és megkérdőjelezze annak igazát, még akkor is, ha önmagában nem ért egyet vele. A „lázadó fiúk” mögött ugyanis rendre ott van és segítséget nyújt az erős, s a fiú érdekében a férjjel szembeforduló anya. Kronosz kezébe is anyja, Gaia adja az apa, Uránosz férfiasságát és hatalmát megsemmisítő fegyvert, s Kronosz ellenében is az anya, Rheia szövetkezik, s rejti el az uralmát megdöntő fiút, Zeuszt. Teréz szerepe mindezek ellenére pozitív, hiszen ha támaszt nem is, de egyfajta lelki menedéket nyújt: segít neki a munkában, vigasztalja bánatában, tompítja az apa haragját, illetve István sérelmeit. A tönkrement cséplőgép esetében pedig – igaz, hogy nem nyilvánosan, de – rendre is utasítja a férjét: felhívja a figyelmét saját felelősségére és tévedésére.

A Oravecz-regény kritikai recepciója felvet olyan értelmezéseket is, amelyek a tradicionális gondolkodásban ismerik fel az *Ondrok gödre* megjelenítette közösség fennmaradásának lehetőségeit. Véleményem szerint épp az ellenkezője igaz. A maradiság, a szűklátókörűség, az anyagit a szellemi, a hasznoszerűséget a humánus elé helyező gondolkodás rombolja le már belülről és vezet el a nemzetségek, a nagycsaládrendszer széthullásához a magyar társadalomban. Az Ondrok gödre ebben az értelemben is metaforikus jelentést vesz fel: a haladás ellenében manifesztálódó világ (sír)gödre. Az Árvai-nemzetség végével egy világ ér véget. Nem véletlen, hogy a fiú (miként a mítoszi hősök) elindul új világot/új hazát (új Tróját) keresni. Az Ondrok-regény egyik legfontosabb jelentésrétege is ennek nyomán bontakozik ki: a múlt század eleji, Amerikába történő kivándorlási hullámot a társadalom belső ellentmondásai éppúgy előidézték, mint amennyire a gazdasági ellehetetlenülés következménye volt.

Az *Ondrok gödrének* alcíme (*Az álom anyaga, első könyv*) a családtörténet folytathatóságának lehetőségét veti fel. Feltehetően idősebb János, a nagyapa különös álmára utal, amelyben a Szajlához tartozó Ondrok gödre eltűnésének képe, az itt létrejött „kis világ vége”-nek látomása manifesztálódik.

(Jelenkor, Pécs, 2007)